

leleplezni... Hál 'istennek, vége van... összedől! Kezdejük előlről.” (i. m. 253.) Egyébként a Vekovnál keltezhetetlen *Feldúlt otthonok* c. fejezetet Tófalvi 1954-re teszi, a *Nagyhatalom* című fejezet pedig szerintem egyértelműen 1953 októbere utánra helyezhető, abban ugyanis a félelemről írottak nyilvánvaló élményháttere az 1953. októberi letartóztatását követő börtöntapasztalat.

További kutatásokra gondolva, hasznos lett volna az egyes szövegek (szövegrészek) lelőhelyének pontosítása is az egész ügy anyagát tartalmazó dossziékban. A kötetben Vekov csupán a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban talált Szoboszlai-levelek eredetijeinek lelőhelyét adja meg, a szövegkiadás túlnyomó részét képező Szoboszlai-iratok lelőhelyére, a CNSAS P 000157. jelzetű ügycsomó 10. és 11. kötetére viszont csak summásan utal. Az előszóban adott közvetett magyarázata első pillantásra elfogadható. Csakhogy összevetve néhány, az idők folyamán több helyen is közölt szöveget, olykor apró szövegeltérésekkel találjuk szemben magunkat, s ha a téma egy eljövendő kutatója esetleg vállalkoznék arra,

hogy mélyebben belenézzen a most közölt szövegekbe, a jelzetek híján nincs módja megállapítani, melyik is a hiteles Szoboszlai-szöveg. Legfeljebb ha visszamegy a dokumentum eredeti forrásához, a teljes bírósági ügycsomóhoz.

Bevezető tanulmánya egyik fejezetében (*Ellentmondások*, i. m. 71–72.) Vekov Károly összefoglalja azokat a szembevető eseteket, amelyek megkérdőjelezik egyes vádpontok fenntarthatóságát. A most közrebocsátott kötet ismeretében viszont lehetőségünk adódik túllépni az egyes eseteken és lehetséges kérdőjeleken, s Szoboszlai Aladár egész világszemléletének és gondolatrendszerének ismeretében tehetünk mérlegre egy tíz halálos ítéletre vezető (pontosabban tudatosan torzító szándékkal végigvitt – és tegyük hozzá: a gyanúsítottakból a saját mércével mérve is megengedhetetlen eszközökkel „bizonyított”) prekonceptciót. Ez az *Áldozatok és áldozottak – In memoriam Szoboszlai Aladár* Vekov Károly által sajtó alá rendezett kötet önmagán túlmutató jelentősége.

Dávid Gyula

HÓMAN BÁLINT ÉS NÉPBÍRÓSÁGI PERE

■ Hóman Bálint kultuszminiszter minden kétséget kizáróan az egyik legvitatottabb 20. századi magyar politikus. A Horthy-korszakban meghatározó közéleti szerepet betöltő, kitűnő középkoraszt az 1945 után berendezkedő bolsevik államhatalom nem egyszerűen kitörölte a magyar politikumból, hanem személyét megalázva lényegében meggyilkolta a váci fegyházban 1951-ben. Az Ujváry Gábor szerkesztette kötet e drámai életút utolsó hat esztendejére fókuszál.

L. Simon László bevezető gondolatai után (e részben az országgyűlési képviselő a Hóman-szobor afférra utal leginkább, elhelyezve ezt a problemati-

kát a 2010 óta megjelent emlékezetpolitikai vitákba) egy csaknem 100 oldal hosszú kronológiát olvashatunk Hóman életéről – ezt a fejezetet Ujváry Gábor készítette el. Hóman életművének legavatottabb ismerőjeként Ujváry lényegében vázlatos biográfiát készített, amely messze túlmutat a kötet vertikumán. Terjedelmi okokból csak néhány – elsősorban Hóman jellemét bemutató pontot mutatnék be. 1918. május 2-án a középkoraszt az MTA levelező tagjává választották – ekkor ajánlói ekképp jellemezték: „Általában Hóman tehetségében épp úgy látjuk érvényesülni a kritikai, mint a rendszerező képességet. Ez utóbbinak legfényesebb tanújelét Ma-

gyar Pénztörténetében adta, szigorú kritikai analízise pedig valamennyi munkájának értékes jellemvonása.” (16.) 1922 végén a történést kinevezték a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára igazgatójává. December 27-én beiktatásakor Hóman kijelentette: „Nem ismerem el, amint-hogy ti sem ismeritek el a szocialisták alapelvét, mely szerint a hivatal kenyeret adó munkahely és a tisztviselő bér-munkás. Nem ismerem el a munkanélküli segély, a bizalmi rendszer és a besúgó kegyencek jogosultságát. Minden erőmmel küzdeni fogok a magyar köz-tisztviselőt munkátlan, fegyelebontó és intrikus közalkalmazottá lefokozó törekvések ellen. Kitartó, lelkiismeretes és pontos munka, kölcsönös nyílt őszinteség és tekintélytartó szigorú fegyelem a hivatali élet és a nemzeti fejlődés alappillérei.” (19.) 1936 májusában tett berlini látogatása kapcsán így jellemezte Adolf Hitlert: „[...] személyében a célkitűzésbe vetett rendületlen hitét és hivatástudatát, puritán erkölcsi felfogását, az egyszerűségig menő közvetlenségét, tekintetében és beszédében megnyilvánuló szuggesztív erejét s az alkotásokban és rendszerezésben jelentkező akaratát találok a legjellegzetesebbnek. Napjainknak kétségtelenül egyik legnagyobb egyéniségével álltam szemben, akit alkotásaival együtt igyekeztem a historikus szemé-vel meglátni és megismerni.” (51.) Hóman a Führert éltető sorai az ekkori közvélekedéssel nem állt kontradikcióban, s ebben nyilvánvalóan jelentős szerepet játszott a magyar politikus antiszemitizmusa is. 1944 júniusában Hóman részére eljuttatták az ún. Auschwitz-jegyzőkönyv egy példányát, amelynek tartalmában a volt miniszter kételkedett, és a borítékra a „nyilván a háború utáni németellenes propaganda számára készült” mondatot írta. (102.)

A következő fejezetet – amely a népbíróságok működését, ezzel párhuzamosan pedig a magyar jogtörténet 1945 utáni justizmordját mutatja be – Zinner Tibor jegyzi. Nagyon találó a fejezetet bevezető idézet, amely Rákosi

Mátyástól való, aki a sorokat 1945 áprilisában vetette papírra: „Éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket.” (115.) Az értékes tanulmányból pusztán egyetlen részt mutatok be, ahol a szerző részletes statisztikai alapon mutatja be a népbíróági ítéleteket. (146–152.) Ezek alapján megállapítható, hogy Hóman életfogytiglani fegyház-büntetése igen súlyos ítéletnek számított, még úgy is, hogy összesen 477 embert halálra ítélték, akik közül 189 főt ki is végeztek (146.). A szabadságvesztések majdnem fele ugyanakkor 1 évnél rövidebb volt, és az öt évig terjedő kategóriát is figyelembe véve az elítéltek 80%-a részesült ebben az ítéletben.

Ezt követően Ujváry Gábor magát a Hóman-pert mutatja be, annak 2015. évi újratárgyalásával együtt. Ebben részben a szerző mintegy kiemeli a legfontosabb dokumentumokat a vonatkozó iratanyagból. A történész részletesen bemutatja, hogy Hóman miért került a vádlottak padjára, mikor és hogyan vették őrizetbe (165. skk.). A volt kultuszminisztert elsősorban az 1941. évi szovjet–magyar hadiállapot beálltáért, illetve 1944-es tevékenységéért számoltatta el a magyar – erősen bolshevik hatás alatt álló – jogszolgáltatás. Ujváry a leglényegesebb tanúvallomásokot összegyűjtötte ebben a fejezetben. Ezek alapján ambivalens kép bontakozik Hóman szerepéről – Edmund Veessenmayer például a következőket állította: „Amennyire visszaemlékszem a dologra, Hóman Bálint [...] meglehetősen élesen állást foglalt Magyarországnak a németek által történt megszállása ellen, és a felajánlott kultusz-tárcát élesen elutasította magától. [...] Hóman Bálint által hozzám intézett levélre emlékszem [...] meglehetősen éles szellemben van megírva, és az akkori viszonyokhoz mérten meglehetősen erős ellenzést, illetőleg óvást jelentett.” (175.) Egy másik – zsidó származású – tanú arról számolt be, hogy Hóman 1944 végén megpróbált közbenjárni az érintett személy internált rokona érdekében. Mi több, találkozó-

juk során, amikor Hóman megpillantotta beszélgetőtársa sárga Dávid-csillagát, „egész felháborodva kikelve azt mondta, hogy vegyem le magamról azt az ocsmányságot, ha arra ránéz, szégyelli a magyarságát” (175–176.). A fejezetben Ujváry több legendát, közhiedelmet is cáfol: ilyen rész például Szekfű Gyula vallomása, pontosabban a per kapcsán írt levele. Ebben a történeszfejedelem kifejtette, hogy nagyra értékeli Hóman tudományos munkásságát, továbbá azt is megállapította: bár a politika terén számos dologban nem értett egyet a kultuszminiszterrel, egy 1944. március 19. utáni találkozójukon katasztrofálisnak nevezte a német megszállást, és „a zsidóság sorsáról is részvétellel beszélt, és közölte velem, hogy lépéseket próbál meg annak érvényesítésére [!]”. (176–177.)

A kötet dandárját, egyben legfőbb meritumát a következő részben találhatjuk – majd 300 oldalnyi kimerítő forrásközlést a perről. Az 1946. március 18. és 23. között a Budapesti Népbíróságon lefolytatott, valamint az 1946. augusztus 17-én a Népbíróságok Országos Tanácsánál lezajlott fellebbevitelem tárgyalásnak mind a Budapest Főváros Levéltárában, mind az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában is fennmaradt egy-egy példánya (199.). Miután Hóman 1945. december 3-án fogházba került, ügyében viszonylag gyors ítélet született. A Magyar Tudományos Akadémia viszont még szűk egy félévvel korábban, július 20-án kizárta Hómant (103.) – József Ágost főherceggel, valamint Orsós Ferencsel együtt. Ez azért is fontos történet volt, mert a közhiedelemmel ellentétben az 1948–1950 közötti akadémiai tisztogatások során a bolsevik Kulturkampf a nem kívánatos akadémikusokat „tanácskozási joggal rendelkező” tudósokká fokozta le – a végeredmény azonban hasonló volt, mint ami a három kizárt személlyel történt.

A népbírósági per bemutatása számos kevésbé ismert részlettel bővítheti Hómannal kapcsolatos ismereteinket. Nagyon érdekes Kosáry Domokos tanú-

vallomása (354–358.): ennek alapján ismét ellentmondásos kép alakulhat ki a kultuszminiszterről. Kosáry például felidézte, hogy Hóman a Magyar Történelmi Társulat egy 1943. évi ülésén kielt a náci nemzetfogalom ellen (357.)

A per részletes bemutatása után Susa Éva antropológus tanulmánya következik, amelyben megismerhetjük a váci fegyház Hóman haláláról keltezett iratait. A váci rabtemető 2000-ben történő feltárása során vált lehetővé a kultuszminiszter földi maradványainak azonosítása – ez annak fényében is jelentős eredmény volt, hogy az előkerült 41 csontmaradvány alapján mindössze három személyt sikerült azonosítani. A munka eredményeként 2001. október 13-án lehetőség nyílt Hóman maradványainak újratemetésére a Fejér megyei Tass református temetőjében, a Darányi-sírkertben – a miniszter édesanyja Darányi Borbála volt. (499.)

A következő fejezetet Varga István ügyvéd, politikus jegyzi, aki részletesen bemutatja azt a folyamatot, amely lehetővé tette Hóman perújrafelvételét. Sok más jogi nehézség mellett számos objektív akadályt kellett elhárítani ebben a folyamatban: ilyen pont például az eljárásjogi törvény azon passzusa, amely perorvoslat benyújtását csak egyenes ági rokonnak tette lehetővé – 2013-ban pedig ilyen rokon már nem volt életben, így törvénymódosítást kellett kezdeményezni (505.). 2015. március 6-án végül megszületett a fellebbező ítélet, amely megsemmisítette a Hóman Bálint bűnösségét megállapító koncepció ítéletet (512.). A fejezet nem könnyű olvasmány, hiszen jogi szakszövegek alkotják gerincét, mégis érdemes elolvasni és megfontolni ezeket, mert ezek alapján valóban kirajzolódik a Hóman-per koncepcionalitása, valamint sok esetben az 1989–90. évi rendszerváltoztatás befejezetlensége, illetve ellentmondásai is.

A kötet utolsó része Hóman népbírósági perének 2015. évi újratárgyalását mutatja be Ujváry Gábor szakértői véleményével, valamint Varga István per- és védőbeszédével. Ujváry az

ügvétség, a védő, valamint a bíróság kérdéseire adott kimerítően részletes történelmi válaszokat, amelyek az 1941. évi szovjet–magyar hadiállapot beálltára vonatkoztak. Különösen érdekes az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről fennmaradt – pontosabban utólag rekonstruált – két jegyzőkönyv összevetése (553–559.). Arra a kérdésre, hogy Hóman a kormány tagjaként megakadályozhatta volna a hadiállapot beálltának kimondását, Ujváry meggyőző érveléssel adott „nem” választ (584–585.). Mint az a recenzio korábbi részeiből is kitűnik, Hóman számos esetben tett olyan nyilatkozatokat a háború során, amelyek nem álltak összhangban az ellene hozott ítélet állításaival. Így a szakértőnek – ebben az értelemben – nem volt nehéz dolga érvelni például a kultuszminiszter németellenes nézetei összefoglalásánál (pl. egy 1941. szeptember 14-i beszéd kapcsán, 598–600.).

A következő részben Varga István beszédeit találjuk, amelyeket a 2015-ös bírósági felülvizsgálat kapcsán tartott, majd faksimile formájában a Fővárosi Törvényszék 46 oldalas ítéletének első és utolsó oldalát olvashatjuk (630–631.).

Az utolsó fejezet Horváth Zsolt tanácsvezető bíró gondolatait tartalmaz-

za. Igen érdekes összevetésekre ad ez alkalmat, hiszen a történész szakértő, majd az ügyvéd meglátásai ezúttal bírói szempontból bukkannak elő. Talán a legérdekesebb rész annak vizsgálata, hogy a törvényszéki ítélet miért nem foglalkozott a tényállásban szereplő egyéb cselekményekkel (645–647.).

A rendkívül alapos munka, amely egyszerre tekinthető forráskiadványnak, valamint monográfiának is, számos aktuális kérdést vet fel az olvasóban. Ujváry Gábor szerkesztői érdeme, hogy sikerrel valósította meg a *tacitusi sine ira et studio* elv alapján e rendkívül komplex életút legkritikusabb állomásának feltárását. A kötet nem könnyű olvasmány: a jogi tényállások alapos ismertetése nagy figyelmet kíván az olvasótól, amelyek újra és újra további kérdéseket vetnek fel. A leírattól egy tanulságot azonban mindenképpen le kell vonnunk, ez pedig a tudós és politikus Hóman Bálint szétválasztása. Mindebből következően pedig – a *politikai* morális megfontolásait is figyelembe véve, elkerülhetetlennek látszik a kitűnő történész *akadémiai* tagságának visszaállítása.

Ligeti Dávid

„EZ A RAGACSOS FÉLELEM...”

Olga Tokarczuk: *Bizarr történetek*

■ Edmund Burke *Filozófiai vizsgálódásaiban* a fenséges fogalma a rettenethez kapcsolódik, hiszen semmi sem fosztja meg olyan mértékben az elmét a gondolkodás képességétől, mint a félelem.¹ Bármi, ami képes felkelteni a fájdalom vagy a veszély képzetét, a fenséges forrása lehet, ahhoz pedig, hogy valami rettentő legyen, szükséges homályba burkolóznia.² Olga Tokarczuk történetei beleilleszkednek a felvázolt sémába: a szövegekből kirajzolódó világokat áthatja a borzongás, amelynek forrása

mindvégig homályban marad, mivel minden történetre ránehezedik valami megmagyarázhatatlan, valami ki nem mondott sejtés, amit a zárlat sem old fel –, mondhatni a kötetben szereplő tíz szöveg ennek a koncepciónak a művészi megvalósulása.

Az *utas* című nyitónovella hatását nagy mértékben növeli kötetbeli kiemelt helyzete. A többi szövegnél terjedelmileg rövidebb, kevésbé árnyalt világot felvillantó történet azzal, hogy nyitószöveggé válik, felkínálja annak a